

PRAVOREČNA PRIPRAVA ZA UČNO URO

Vsaka učna ura je ne glede na predmet in snov vsaj posredno zmeraj tudi ura jezikovnega pouka in vsak učitelj je s svojim jezikovnim zgledom hote ali nehote hkrati tak ali drugačen učitelj materinščine. Ta aksiom bi si morali vsi nenehno obujati v zavest.

Da naj učitelj obvlada knjižni jezik in ga pri učno-vzgojnem delu na katerikoli stopnji dosledno uporablja, naj bi se menda razumelo samo po sebi. Vendar ne bi bilo odveč, če bi bila takšna obveznost zapisana tudi v naših pedagoških dokumentih. Že pri določanju smotrov in nalog osnovne šole (Osnovna šola . . . , 1973, str. 9) sta bila odnos in dolžnost do materinščine žal čisto prezrta, kakor da naš jezik nima več deleža med temeljnimi učno-vzgojnimi načeli. Nič drugače ni v učnem načrtu pri posameznih predmetih, kjer je edino glasbena vzgoja častna izjema (prim. str. 185).

Poudarjena skrb za materinščino bi bila tem bolj potrebna, ker je splošna raven jezikovne kulture na naših šolah prenizka in prizadevanje za izboljšanje premajhno. Takšne ugotovitve z opozorili so bile izrečene že večkrat, v zadnjem času še posebej v pismu Slavističnega društva Slovenije (gl. Jezik in slovstvo 1973/74, str. 140, in 1974/75, str. 110). Poleg tega velja gotovo tudi za prosvetne delavce lanski ponovni splošni poziv naše SZDL, naj si z vso odgovornostjo prizadevamo za čim višjo kulturo govornjene in pisane besede (Za pravilen odnos do lastnega jezika, Delo 22. 4. 1975). Nekaj bo treba ukreniti v širših okvirih načrtno in z združenimi močmi, nekaj pa bo prav gotovo moral storiti za napredek vsak učitelj zase in sam.

Osnovni in poudarjeni vtis knjižnega jezika daje govornemu jeziku njegova glasovno-naglasna podoba, torej zborna izreka, in njej mora učitelj posvečati še posebno skrb, saj s svojim izgovorom močno vpliva na jezik učencev, zlasti še dovtetnejših. Pot do ustrezne zborne izreke ne more biti prihranjena prav nikomur, je pa zadosti zahtevna in dolga, v resnici nekaka večna pot. Malodušje ali celo ravnodušnost, ki bi ju lahko povzročilo takšno spoznanje, bomo uspešno premagali z zavestjo, da je treba potovati postopno od postaje do postaje. Na ta način bo naše prizadevanje olajšano in zanesljivo učinkovito. Ali, da se izrazim didaktično: učitelj se v zborni izreki izpopolnjuje načrtno od ure do ure tako, da se za vsako učno temo posebej pripravi tudi pravorečno. Za prikaz, kako naj to delo poteka, si bomo vzeli pravorečno pripravo za obravnavo berila pri slovenščini kot najpopolneje izoblikovano.

Izvedba pravorečne priprave je pisna in govorna, za obe pa so potrebni nekateri pripomočki in posebne delovne tehnike.

Temeljna strokovna pripomočka sta **Slovenski pravopis in Slovar slovenskega knjižnega jezika** — noben učitelj ne bi smel biti brez njiju in niti študent ne — dodatni pa slovnica ter še kak jezikovni priročnik, včasih tudi leksikon,

npr. krajevni. Slovar (za zdaj od A do Na) naj bi praviloma imel prednost, ker podaja novejše stanje, včasih pa nam bo vseeno bolj ustrezal Pravopis. Pri obeh je treba poleg besednega zapisa upoštevati tudi uvodna določila in opozorila, recimo glede izgovora e pred j ali o pradž v/u. Raba Slovarja je v primerih, ko moramo pritegniti še naglasne sheme, žal zapletena in zamudna.

Izreko si v besedilu zaznamujemo **metodično**. Popolno akcentuiranje in drugo označevanje ne le da ni potrebno, temveč je celo škodljivo, ker se nam kaj lahko zgodi, da zaradi goščave potem pri branju spregledamo prav najvažnejša opozorila. Delamo torej problemsko, odločamo se le za **pravorečne besede** ali zveze, pri čemer seveda upoštevamo lastno izurjenost (stopnjo gotovosti oziroma negotovosti), področje (narečje) in učence. Dodatno merilo je še pomembnost in pogostnost besede v berilu ali sploh, saj nikakor ni vseeno, če je rabljena le enkrat ali pa se ponavlja (za primer — v berilu za sedmi razred Črne pike v snegu — Prežihov Levi devžej — je beseda otroci zapisana kar 20-krat, v različnih sklonih pa celo 35-krat; na vzhodu je to lahko zelo trd oreh).

Jasno je, da moramo poznati vse funkcije naglasnega znamenja (mesto naglasa, dolžina samoglasnika, kvaliteta e in o). Pogosto si je treba označiti polglasnik, posebej še v izpostavljenih legah, včasih ér zaradi izredne ozkosti (blizu i), tudi ŷ za l in v (predlog!). Priporočljiv je aktiven delovni **postopek**: najprej presoja izreke, nato preveritev s priročnikom in označitev ter poudarjeno zaznamovanje pri spodrseljajih z morebitnim dodatnim izpisom primera. Delo mora biti opravljeno vestno in s čutom odgovornosti, vsakršno odločanje na pamet je treba opustiti.

Posebno in občutljivo vprašanje so pravorečne **dvojnice**, ki jih v precejšnji meri navajata oba naša slovarja (prim. Slovenski pravopis str. 5). Gre za izbirno možnost glede mesta naglasa (čákati, čakáti; odlóčiti se, odločíti se; meglà, mèglà), dolžine in odprtosti naglašene samoglasnika (gòzd, gòzda — gózd, gózda; SSKJ), za menjavo polglasnika in e (cvesti, čebela) in drugo.

Za katero izreko naj se učitelj odloči? Odgovor je načelne važnosti, izhaja pa iz odgovora na izhodiščno vprašanje: zakaj imata slovarja knjižnega jezika dvojnice in čemu? Dvojno (ali celo trojno) izgovorno normiranje je posledica realističnega in demokratičnega stališča ob spoznanju, da so ene in druge različnosti zelo razširjene po posameznih predelih ali pa utrjene v tradiciji ter bi zato bilo poenotenje nasilno, neživljenjsko. Učitelj bo torej ravnal strokovno, pedagoško in psihološko pravilno, če se bo odločil za knjižno priznано dvojnico, ki je enaka ali vsaj bližja izgovoru področja, na katerem uči, ter bo tako približal zbornu izreku tipu krajevnega narečja, označil pa si bo seveda zmeraj tudi drugo možnost, da ne bi učencev brez potrebe popravljaj. Pri tem ne vidim razloga, da ne bi uporabili celo »stilno zaznamovane«, vendar zelo žive dvojnice (npr. náloga), zlasti še, kadar bi sicer naglas izstopal iz splošnega okvira ali sheme (vézala, zídala, slúžila).

Praksa nam v tem pogledu pogosto kaže žal čisto napačno, čeprav dobronamerno prizadevanje, ko se učitelji na silo trudijo z nedomačimi, res poudarjeno »knjižno« zvenečimi naglasi in kvalitetami, s čimer večini učencev še pove-

čajo prepad med njihovim vsakdanjim in knjižnim jezikom, redke posameznike pa nehote podprejo v afektiranju. Knjižni jezik nikoli ne bi smel postati nekaj hudo negotovega in le za redke slovesne priložnosti uporabnega. Pa to že ni več problem samo šolskega pouka in učiteljev, nad svojo jezikovno politiko in prakso bi se morali zamisliti še marsikje, gotovo posebej pri radiu (je vse samo Ljubljana?).

Poleg prikazane pravorečne označitve neposredno v besedilo, ki je namenjena pravilnemu branju celotnega besedila oziroma ustreznim vajam, pa potrebuje učitelj še poseben, preglednejši in priročnejši pripomoček, ki mu bo omogočal nezamudne izgovorne vaje samih kritičnih besed. To je **pravorečni karton**. Izdelamo si ga za vsako učno temo, nanj pa prenesemo smotno izbrane pravorečne primere. Gradivo nazorno razvrstimo v stolpce po nekih vidikih, recimo po besednih vrstah ali oblikah, po izreki, posebej dvojnice z vidno zaznamovano izbrano izgovarjavo ipd.

Z nenehnim izpopolnjevanjem znanja se bo besedni izbor na kartonih vse bolj pomikal od splošnega in pogosto rabljenega k posebnemu in redkejšemu, poleg tega pa se bo tudi krčil. Z načrtnim delom si kmalu ustvarimo zelo dragoceno **pravorečno kartoteko**, katere gradivo bo učitelju slovenščine dobro rabilo tudi za glasoslovni in pravorečni pouk. Na posamezne kartice seveda zapišemo naslov berila oziroma učne teme in razred ter leto izdelave, da bi vedeli, katere zapise moramo po izidu novega normativnega jezikovnega priročnika preveriti.

Kakor je skrbno izdelana pisna pravorečna priprava osnova za pravilno izreko, pa je seveda odločilnega pomena **govorno urjenje**, ki šele zagotovi brezhibno izvedbo. Ker se taka vaja ne da opraviti enkrat za vselej, kot velja to z omejenim pridržkom za pismeni del priprave, jo moramo pač sproti po potrebi vsaj delno obnavljati.

Kdor ima večje pravorečne težave, se bo tu in tam domenil z usposobljenim kolegom za kontrolno poslušanje, nasploh pa bomo za rednega sodelavca pritegnili (nepri)zanesljivi in potrpežljivi **magnetofon**. Kritično analizo lastnega govornega posnetka opravimo s pravorečno zaznamovanim besedilom v roki, spodrsrljaje pa si vestno označimo in izreko še posebej vadimo. Kar neverjetno je, koliko truda je včasih treba, da odpravimo napačno naglašanje ali kvaliteto pri eni sami besedi, saj doživimo, da kandidat za diplomski ali strokovni izpit v celem tednu pripravljanja na učni nastop ni osvojil pravilne izreke niti treh določenih besed.

Za utrjevanje izgovora posamičnih besed, besednih zvez ali stavkov bi bil zelo koristen **kartični magnetofon**, ki so ga razvili predvsem za individualizirani avdiovizualni pouk tujih jezikov in ima nekaj pomembnih prednosti. Dela s kartonskimi karticami poljubne dolžine (so tudi standardni formati) z nalepljenim magnetofonskim trakom ob spodnjem robu. Le-te združujejo trojni zapis besede ali fraze: črkovni, slikovni in zvočni. Učeči se hkrati gleda natisnjeno besedilo in zraven naslikani predmet ali pojav ter posluša vzorčni (obenem kontrolni) govorni posnetek na prvi sledi, medtem ko je druga prosta za vajo (ponovitev). Za vsako učno operacijo se kartica vstavi v drsni žleb, tako da odpade zamudno previjanje traka in iskanje, ki otežuje delo pri navadnih magnetofonih.

Za naše namene bi si morali **zvočne kartice** seveda prirejati sami (tudi brez slikovne upodobitve), pozneje kdaj pa bi lahko dobili serije s strokovno pripravljenim pravorečnim gradivom. Kartične magnetofone s **pravorečno fonoteko** bi morali čimprej vpeljati tudi v šolski pouk.

Način pravorečnega pripravljanja, kakor smo ga opisali za obravnavo berila, velja v osnovi za vse učne teme ne glede na predmet. Pri tem se srečujemo navadno z dvojim besedilom: v učbeniku za učence in v naši pisмени učni pripravi. Posebno pozornost posvetimo izrazom, ki jih bomo na novo uvajali in med uro seveda tudi velikokrat izgovorili. Marsikdaj bo nujno, da na izreko izrecno opozorimo, upošteva različne možne oblike, ali jo celo označimo na tabli. Pri tem imamo še prijetno pedagoško zavest, da izpolnjujemo zahteve po povezavi predmetov (korelaciji).

Pa tudi izgovor nekaterih pogostih splošnih besed raje preverimo, da ne bi po naših šolah kar naprej poslušali ali celo učili naglašanja hotél, želél, živél, govoríl itd., pa težka, svetla s polglasnikom, pa novomodno izobraževalna, raziskovalna, osvobodilna, vemò, vestè od vzhoda do zahoda poleg nepotrebnega tegà, temù ipd. Prav značilno je, kako se v zavesti velikega števila govorniško delujočih utrjuje kak ducat zvečine neknižnih naglasov (glasov) kot bistvo norme knjižnega jezika in ta poudarjena odstopanja potegnejo množično za seboj še druge. Svarilen zgled je razmeroma nagel razmah izreke konferéncia, ki jo je neki radijski poročevalec začel nepremišljeno zanašati med ljudi in se je najprej prišla tam, kjer bi najmanj pričakoval.

Gotovo pa je, da je pravorečna problematika zelo obsežna in tako teoretično kot praktično težavna, zapletena. Resnično bo še treba premišljati o glagolskem naglasu, posebej velelniškem, pa o sprostivni zdaj samo končniškega naglasa pri prislovihi, kot lahkó, težkó, in še o čem. Nekaj se obeta z novim Slovenskim pravopisom, mogoče bo tudi slovar še kaj spremenil ali dopolnil. Pravorečna priprava pa nam bo še zmeraj potrebna, mogoče celo čedalje bolj. Učinkovita bo seveda le, če bo do stržena zavestna, saj drugače se obdelana beseda ne preseli niti iz branja berila v pogovor neposredno zatem, kot nam pogosto kaže praksa.

Slavistično društvo Slovenije želi spomniti vse, ki načrtujejo svoje sodelovanje na mednarodnem slavističnem kongresu leta 1978 v Zagrebu — Ljubljani, da je treba do 1. maja 1976 na naslov: Slavistično društvo Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, prijaviti referat, obenem s kratko vsebinsko oznako. — Kongresna tematika je bila objavljena v 2. številki letošnjega Jezika in slovstva.